

DOSTOYEVSKİNİN “KARAMAZOV QARDAŞLARI” ƏSƏRİNDƏ FREYDİZMİN İLKİN ELEMENTLƏRİNİN TƏZAHÜRÜ

Səbinə Dünyamaliyeva
AMEA Naxçıvan Bölməsi. Azərbaycan.
E-mail: eliyevalparslan@gmail.com

Xülasə. Rus ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Dostoyevskinin hekayələri, povestləri, romanları orijinallığı və psixoloji dərinliyi ilə seçilir. Bu cəhətdən yazıçının son romanı olan “Karamazov qardaşları” daha çox diqqəti çəkir. Dörd hissədən, on iki fəsil və epiloqdan ibarət olan əsərdə obrazların davranışında freydizm nəzəriyyəsinin ilkin elementləri ilə qarşılaşırıq. Bu nəzəriyyəyə görə, insanlarda həm irsən mövcud olan bəzi hisslər – uşaqlıq dövrlərində aldıkları travmalar, “libido”lar, həm də fizioloji olaraq yaranan bəzi ehtiyaclar cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmədikdə şəxslər bəzən öz şəxsi iradələri – ağıl tərəfindən, bəzən də cəmiyyət tərəfindən qınaq obyektinə çevriləcəkləri üçün bu hissləri, düşüncələri məcburən gizlətməli olurlar. Cəmiyyətin basqısı ilə gizlədilmiş hisslər insanların şüuraltında qalır və müəyyən situasiyalarda ortaya çıxır. Bəzi davranışlar müəyyən zaman və şərait mühitində gerçəkləşir. Amma Freyddən əvvəl Dostoyevskinin əsərlərində təhtəşüür proseslər obrazlarda özünü göstərirdi. Freyd isə elmi nəzəriyyə kimi şüuraltı proseslərin əlamətlərini işləyib elm ələminə təqdim etmişdir.

Açar sözlər: Dostoyevski, freydizm, “O”, “Mən”, “Karamazov qardaşları”

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 27.06.2023; qəbul edilib – 05.07.2023

IN DOSTOYEVSKY'S “BROTHERS KARAMAZOV” WORK THE MANIFESTATION OF THE FIRST ELEMENTS OF FREUDISM

Sabina Dunyamaliyeva
Nakhchivan Branch of ANAS. Azerbaijan.
E-mail: eliyevalparslan@gmail.com

Abstract. The stories, narratives and novels of Dostoyevsky, the genius of Russian literature, draw attention with their originality and psychological depth. In this respect, the author's last novel, “The Brothers Karamazov”, is particularly striking. In the work, which consists of four parts, twelve chapters and an epilogue, we encounter the initial elements of Freudian theory in the behavior of the characters. According to this theory, if some inherited feelings, childhood traumas, “libidos”, thoughts, as well as some physiological needs are not accepted by society, people will sometimes become objects of condemnation by their own personal will-mind, and sometimes by society and they have to hide these feelings and thoughts. Feelings hidden by the pressure of society remain in people's subconscious and emerge in certain situations. Some behaviors are realized in certain time and environment. But before Freud, in the works of Dostoyevsky, subconscious processes were manifested in the images. Freud worked out the signs of subconscious processes as a scientific theory and presented them to the world of science.

Keywords: Dostoyevsky, Freudianism, “He”, “I”, “The Brothers Karamazov”

Article history: received – 27.06.2023; accepted – 05.07.2023

Giriş / Introduction

XIX əsr rus ədəbiyyatının tənqidi realizm ədəbi cərəyanının nümayəndəsi Fyodor Mixayloviç Dostoyevski 1821-ci ildə, noyabrın 11-də Moskvada anadan olmuşdur. Yazıcının uşaqlığı qardaşı və bacısı ilə birlikdə sərxoş atasının – Mixail Andreyeviçin və xəstə anasının – Mariya Fyodorovnanın yanında keçmişdir. Yazıcının anası 1837-ci ildə vəfat etdikdən sonra – 1838-ci ildə qardaşlar Peterburq Hərbi Mühəndislik məktəbinə qəbul olundular. Tələbəlik illərində Dostoyevski boş vaxtlarında çoxlu ədəbiyyatlar oxuyurdu. 1843-cü ildə bu məktəbi bitirən Dostoyevski bir il orduda işləyəndən sonra istefa verir və yazıçı kimi fəaliyyətə başlayır. Yazıcının ilk romanı olan “Yoxsul insanlar” 1846-cı ildə çapdan çıxır. O, daha sonra “Alçaldılmış və təhqir olunmuşlar” (1861), “Ölü evdən qeydlər” (1862), “Gizləndən Qeydlər” (1864), “Cinayət və cəza” (1866), “Qumarbaz” (1866), “İdiot” (1868), “Əbədi ər” (1870), “Cinlər” (1872), “Yeniyyətə” (1875), “Yazıcının gündəliyi” (1876) və “Karamazov qardaşları” (1880) adlı əsərlərini yazır.

Əsas hissə / Main Part

Dostoyevskinin hekayələri, povestləri, romanları orijinallığı və psixoloji dərinliyi ilə seçilir. Bu cəhətdən yazıcının son romanı olan “Karamazov qardaşları” daha çox diqqəti çəkir. Dörd hissədən, on iki fəsil və epiloqdan ibarət olan əsərdə obrazların davranışında freydizm nəzəriyyəsinin ilkin elementləri ilə qarşılaşırıq. Bu nəzəriyyəyə görə, insanlarda həm irsən mövcud olan bəzi hisslər, uşaqlıq dövrlərində aldıkları travmalar, “libido”lar, düşüncələr, həm də fizioloji olaraq yaranan bəzi ehtiyac- lar cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmədikdə, həmin şəxslər bəzən öz şəxsi iradələri – ağıl tərəfindən, bəzən də cəmiyyət tərəfindən qınaq obyektinə çevriləcəkləri üçün bu hissləri, düşüncələri məcburən gizlətməli olurlar. Cəmiyyətin basqısı ilə gizlədilmiş hisslər insanların şüuraltında qalır və müəyyən situasiyalarda ortaya çıxır. Bəzi davranışlar müəyyən zaman və şərait mühitində gerçəkləşir.

Ziqmund Freydin freydizm nəzəriyyəsinin mərkəzində “psixi olanın təhtəşüuri konsepsiyası dayanır” (Rzayev, 2015, s. 242). Təhtəşüur şüuraltı psixi proseslər deməkdir. Ziqmund Freyd təhtəşüuru 3 hissəyə bölür:

1. “O”, yaxud “JD”n – həzz, zövq, “libido*”, həvəslərin məkanı, qeyri-şüuri davranışlar;
2. “Fövqəl-Mən”, yaxud “Super eqo” – vicdan, cəmiyyət qaydaları, kütlə psixologiyası, “əx- laqi ustanovkalarının mənbəyi” (Rzayev, 2015, s. 243);
3. “Mən”, yaxud “Eqo” – özünüqoruma, reallıq, məntiq. Bu hissə “O” və “Mən” arasında tarazlığı qoruyur.

Freydizm təliminə görə, bu üç hissə hər bir insanın şüuraltında mövcuddur. Ancaq bu təlimə görə, “Mən” və “Super eqo”nun fəaliyyəti, yəni əxlaq qaydaları, tabular, ictimai qınaq “O”nun bir hissəsi olan “libido”nu sıxışdırır ki, nəticədə fərdin psixikası Edip kompleksinə yönəlir. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bəzi mənbələrdə freydizm nəzəriyyəsinin sırf fizioloji akt olduğu göstərilə də, bu belə deyil. Çünki Freyd özünün “Yaşamım və psixozanaliz” əsərində XVIII əsrdə yaşamış Breuerlə onun təhtəşüur proseslərin yalnız fizioloji olması haqqında mülahizələri ilə razılaşmadığını bildirərək, Breuerin məsələyə yalnız fizioloji yanaşmasını qınayırdı.

Nəzərə çatdırmaq istərdim ki, Freyd insan fiziologiyası və psixologiyasını dərinləndirən araşdırsa da, insana yalnız fərd kimi yanaşır və onun iradəsini, aqlının gücünü nəzərə almırdı. O, insan davranışlarının istinad nöqtəsini yalnız instinklərlə, qeyri-şüuri davranışlarla əlaqələndirirdi.

Freyddən əvvəl Dostoyevskinin əsərlərində təhtəşüur proseslərin təzahürü obrazların davranışında özünü göstərirdi. Freyd isə elmi nəzəriyyə kimi şüuraltı proseslərin əlamətlərini işləyib, sistemləşdirmiş və elmi nəzəriyyəsinə yaratmışdır. Freydin “Dostoyevski və ata qatili” məqaləsində “Kara-

* Libido-lat. Libido-həvəs, arzu, cəhdətmə

mazov qardaşları” romanında Edip kompleksinin izləri göstərilmişdir. Aparığımız araşdırmada biz Dostoyevskinin “Karamazov qardaşları” romanındakı bəzi obrazlarda sıxışdırılmış duyğularının səbəb olduğu davranışları psixanaliz nöqtəyi-nəzərindən analiz etmişik.

“Karamazov qardaşları” əsərində hadisələr Fyodor Karamazov və onun oğulları Dmitri və ya Mitya Karamazov, İvan Karamozov, Aleksey, yaxud Alyoşa, Smerdyakov ətrafında cərəyan edir. Dmitri Fyodurun birinci evliliyindən olan övladıdır. İvan Karamozov və Alyoşa ikinci evliliyindən, Smerdyakov isə qanunsuz şəkildə doğulan övladıdır. Fyodor Karamazov övladlarının heç birinə qayğı göstərməmişdir. Onun böyük oğlunu köməkçisi Qriqori, İvan və Alyoşanı isə uşaqların ana tərəfindən qohumları böyütmüşdür. Fyodor ancaq içki içir, eyş-işrətlə məşğul olurmuş.

Dostoyevski romanın əvvəlində qardaşların yaşadıkları həyat tərzinin onların psixologiyasına, dünyagörüşünə təsirindən bəhs etmişdir. Dmitri atasının köməkçisi böyütdüyünə görə, bu yaşayış təzi onun atasına bənzəməsinə, yüngül xarakterli birinə çevrilməsinə səbəb olur. Amma Fyodurun digər oğlu İvan xüsusi məktəblərdə təhsil alır və o, bir çox həyatı məsələlərə fəlsəfi nəzəriyyələr yönündən yanaşır. Ancaq bunu da qeyd etmək istərdik ki, bu fəlsəfələr Hüseyn Cavidin dili ilə desək,

*“Hər fəlsəfə bir vəlvələ, hər tatlı xəyalat,
Yoq rəhbəri-vidan...”* (Cavid, 2005, s. 9)

– yəni vicdana əsaslanmayan fəlsəfədir.

Əsərdə təlxək kimi təqdim edilən ata – Fyodor Karamazov tamamilə mühitin təsirinə düşmüş, təhtəşüurundakı “O”nun qulu kimi təsvir edilmişdir. İdealsız, “Yatdın və oyanmadın” (Dostoyevski, 2019, s. 194) fəlsəfəsi ilə murdar həyat yaşayan Fyodor Karamazov Miusov ilə dialoqunda deyir: “Həmişə yersiz sözlər danışırım! Zati-aliləri! Sizin qarşınızda bir təlxək dayanıb, həqiqi bir təlxək! Belə də bilin. Təəssüf ki, köhnə adətimdir! Yersiz olan isə arabir gopa basmağımıdır, bunu hətta qəsdən edirəm, adamları güldürmək və xoşa gəlmək üçün. Axı xoşa da gəlmək lazımdır, elə deyil?” (Dostoyevski, 2019, s. 194)

İstinad etdiyimiz dialoqdan aydın olur ki, bu obraz özü ilə mübarizəni çoxdan bitirmiş, qeyri-şüuri davranışların – nəfsin əsiri olmuşdur. Sanki bu obrazda “Super eqo” və “Mən” təhtəşüur proseslər yatmışdır və Fyodor insani ruhun mövcud olmadığı bir bədəndə yaşayır. Freydin “O” kimi təqdim etdiyi təhtəşüur proseslər bu obrazın bütün “mən”inə hakim olmuşdur. Bu obrazı oğlu Alyoşa ən yaxşı təsvir edir. Fyodor Karamazov deyir: “Mən çox pis adamam”. Alyoşa isə belə cavab verir: “Siz pis adam deyilsiz, korlanmış adamsınız” (Dostoyevski, 2019, s. 195). “Fyodor Pavloviç Karamazov, Dmitri, İvan və Smerdyakov üçün xarakterik olan sosial mənəvi tənəzzül, ifrat dərəcədə məsuliyyətsizlik ədəbiyyatda “Karamazovizm” adını almışdır” (Mumoglu, 2017).

Çoxsaxəli olan bu roman qəhrəmanları haqqında bir məqalədə hərtərəfli məlumat vermək, onların psixologiyasında freydizmin izlərini göstərərək izah etmək qeyri-mümkündür. Buna görə də obyekt olaraq Mitya obrazı üzərində dayandıq. Ziddiyyətli, dəyişməyə açıq olan Mitya əsərin əvvəlində qeyri-şüuri davranışlara aludə olan qüsurlu bir şəxs kimi təqdim olunmuşdur. Ancaq Dostoyevski “insan ruhunun dərinliklərinə enə bilən” yazıçı kimi, bu qeyri-şüuri davranışların səbəblərini aydınlığı ilə romanda göstərirdi. Mityanın uşaqlığı, ata və anası olmasına baxmayaraq, yalnızlıq, ümitsizlik içərisində, atasının evinin həyatında balaca bir daxmada, Fyodor Karamazovun köməkçisinin yanında keçib. Müntəzəm olaraq atasının evində içki, eyş-işrət məclisləri qurulub. Belə qarışıq uşaqlıq dövründə Mityanın psixologiyasında güvən, inam, ümid kimi duyğular sıxışdırılmışdır. Buna görə də Mitya insanlarla kobud, nəfs düşkünü bir şəxsiyyəti kimi, “dominant O” kimi davranır. Mitya atasına nifrət bəsləyir, pul üstündə davamlı münaqişə edir, ona çatmalı olan sərvət üçün mübarizə aparırdı. Hərbi məktəbdə oxuyarkən atası arabir ona pul göndərirdi və bu pulları elə sənədləşdirirdi ki, sanki sərvətdən ona çatacaq pulun artığını ona xərcləyib və artıq oğlunun ona borcu var. Bu davranışlar Dmitridə atasına olan nifrəti bir qədər də artırmışdı.

Mitya həm özü ilə, həm də cəmiyyətlə mübarizə aparırdı. İlk sevdiyi qıza – Katerinaya sevgisində özünü təsdiq etmək üçün təhtəşüurundakı “O”ya qarşı mübarizə aparırdı. Əvvəlcə general qızı Katerina Mityaya üz vermir, öz üstünlüyünü hiss etdirirdi. Ancaq atası hökumət pullarını mənimsə-

məkdə ittiham ediləndən sonra pul üçün Dmitrinin yanına gəlir və onun bütün şərtlərini qəbul etməyə hazır olduğunu bildirmişdi. Amma Dmitri alicənablıqla pulu çıxarıb verir və şüuraltındakı “JD”yə qalib gəlir, həmçinin Katerinaya mənəvi cəhətdən heç də aşağı olmadığını sübut etməyə çalışırdı. Ancaq bu qalibiyyət müvəqqəti olur.

Dmitrinin şüuraltında qalan uşaqlıq travmaları, həmçinin bu travmaların səbəb olduğu günahları, səhvləri onu daha çox qeyri-şüuri davranışlara aludə edirdi. O, meyhanada bir kişini – ştaps kapitanını saqqalından tutaraq oğlunun gözü qarşısında təpikləyir, sürüyür, sanki atasına olan nifrətini ətrafdakı insanlardan çıxırdı.

Romanda Mitya Qruşenka adında bir qadına vurulur. Bu qadının gözəlliyi, ona qarşı olan diqqəti Mityada basdırılmış ümid, güvən duyğusunu oyadır. Amma atası Fyodor Karamazov da bu qadını sevirdi. Atasını pulu ilə qadını yanında saxlamaq istəyirdi. Mitya qadını tapa bilməyəndə, atasının yanına getdiyini düşünür və atasının evinə gələrək ona xəsarət yetirir. Mityanın bu davranışları qeyri-şüuri olaraq baş verir. Buna görə də, romanda Xoxlakova Alyoşaya Dmitridə “affekt” vəziyyətinin olduğunu bildirir. Affekt – həyəcan, hirs, özündənçixmə vəziyyətidir. “O özündə olur, nə etdiyini bilir, bununla belə, affekt vəziyyətindədir”. Dmitrinin onun evində olarkən də, o vəziyyətdə olduğunu bildirir və deyirdi: “... gəlib qışqırır: pul, pul, üç min verin, sonra isə gedib öldürüb. İstəmirəm deyir, öldürmək istəmirəm, amma qəfil gedib öldürüb” (Dostoyevski, 2019, s. 633). Amma hadisə Xoxlakovanın düşündüyü kimi olmur. Dmitri onu qeyri-şüuri davranışlara yönəldən “O”ya atasının evində olarkən qalib gəlir və cinayəti törətmir. Çünki Dostoyevski bu obrazda insanın öz-özünü aşa bilməsini, mənəvi təmizlənmə keçirə bilməsinin mümkünlüyünü də göstərir. Əsərin sonunda Fyodor Karamazovu qanundankənar oğlu Smerdyakov öldürür. Amma cinayət Dmitrinin üzərində qalır. O, nə qədər günahsız olduğunu sübut etməyə çalışsa da, alınmır. Ortodoks xristianı olan Dostoyevskinin bu qəhrəmanı sonda Allaha tapınır, ruhi təmizlənmə keçirir. Bəzən insanlar içərisindəki iblisə qalib gəlmək üçün ağır, faciəli yollardan keçməli olurlar. “Mityanın bu cür qəlbən, ruhən ayılması üçün o, ağır bir zərbədən sarsılmalıydı, hansısa ağır bir faciə, iztirab onun ruhunu silkələməli idi” (Qocayev, 2012, s. 87). “Mən hər gün döşümə döyərək düzəlməyə söz versəm də, hər gün yeni qəhrəmlər etmişəm. İndi başa düşürəm ki, mənim kimilərinə zərbə lazımdır, taleyin zərbəsi... edamı onu öldürdüyümə görə yox, öldürmək istədiyimə görə qəbul edirəm.” (Dostoyevski, 2019, s. 560). Dmitri bu yollardan keçir və işləmədiyi cinayəti qəbul edir. Çünki cinayəti kimin işlədiyindən asılı olmayaraq, bu cinayətə mane olmayanlar, ola bilməyənlər, qəlbənin dərinliyində insanın ölməsini, öldürülməsini düşünən hər kəs günahkardır.

Mitya surəti ilə Dostoyevski insan fəaliyyətində təhtəşüurun rolunu göstərməklə yanaşı, insanın özünü aşa biləcəyini, daxilindəki insana qalib gələ biləcəyini də göstərir və yalnız cəmiyyəti, mühiti tənqid etməyin yanlış olduğunu sübut edirdi. Dostoyevski cinayətlərdən, cinayətkarlardan bəhs etdiyi “Mühit” adlanan məqaləsində qeyd edirdi ki, cinayətlərə mühitin təsir etdiyini əsas götürüb cinayətkarların günahının bağışlanması ədalətli qərar deyil. “Məhkəmənin cinayətkara bəraət qazandırması, səbəb kimi mühitə istinad etməsi cinayətkarı hər bir mənəvi məsuliyyətdən azad etmək deməkdir” (Qocayev, “Yazıçının gündəliyi”, 2016). Çünki insan günahını dərk etməsə, vicdanı ilə hesablaşmayacaq və beləliklə, onun şüuraltındakı “O” hər zaman onun iradəsi üzərində hakim olacaq. Yazıçı Mitya və digər obrazların davranışlarında diqqətə çatdırmaq istədiyi şüuraltı prosesləri bütün dərinliyi ilə çatdırma bilmişdir.

Nəticə / Conclusion

Tədqiqatdan gəldiyimiz nəticə odur ki, Freyd psixozanaliz nəzəriyyəsini formalaşdırana qədər onun irəli sürdüyü bir sıra müddəalar artıq bədii yaradıcılıqda, xüsusən də Dostoyevskinin yaradıcılığında öz əksini tapmışdı. Məhz bunu nəzərə alaraq, Freydin öz dövründə, eləcə də ondan sonrakı mərhələlərdə yazıçıların yaradıcılıqlarında rastlaşdığımız psixozanalitik təhlil meyillərini mütləq şəkildə Freydin təsiri kimi izah etmək doğru deyil.

Ədəbiyyat / References

- Cavid, H. (2005). *Əsərləri. Beş cildə, III c.* . Lider nəşriyyatı.
Dostoyevski, F. (2019). *Karamazov qardaşları*. Bakı: Qanun.
Mumоğlu, С. (2017, oktyabr). *M.F. Dostoyevski, "Karamazov qardaşları" - təhlil*. Bu <https://yazyarat.com/>: <https://yazyarat.com/istifadeci/59> mənbədən tapılıb
Qocayev, M. (2012). *Dostoyevski ətrafında düşüncələr*. Bakı: Elm və təhsil.
Qocayev, M. (2016, dekabr 12). "Yazıcının gündəliyi". Bu <https://kaspi.az/az>:
<https://kaspi.az/az/yazicinin-gundeliyi> mənbədən tapılıb
Rzayev, M. (2015). *Fəlsəfə Tarixi*. Bakı: MBM.

ПРОЯВЛЕНИЕ РАННИХ ЭЛЕМЕНТОВ ФРЕЙДИЗМА В «БРАТЬЯХ КАРАМАЗОВЫХ» Ф.М.ДОСТОЕВСКОГО

Сабина Дунямалыева

Нахчыванский филиал НАНА. Азербайджан.

E-mail: eliyevalparslan@gmail.com

Резюме. Рассказы, повести и романы Достоевского, гениального писателя русской литературы, отличаются оригинальностью и психологической глубиной. В этом отношении особенно примечателен последний роман писателя «Братья Карамазовы». В произведении, состоящем из четырех частей, двенадцати глав и эпилога, мы встречаемся с начальными элементами теории Фрейда в поведении персонажей. Согласно этой теории, если какие-то унаследованные чувства, детские травмы, «либидо», какие-то физиологические потребности не принимаются обществом, люди иногда становятся объектами осуждения по собственной воле – разуму, а иногда и со стороны общества. Их чувства и мысли, скрытые под давлением общества, остаются в подсознании людей и проявляются в определенных ситуациях. Некоторые модели поведения реализуются в определенное время и в определенном окружении. Но до Фрейда в произведениях Достоевского подсознательные процессы проявлялись в образах. Фрейд разработал признаки бессознательных процессов как научную теорию и представил их миру науки.

Ключевые слова: Достоевский, фрейдизм, «Он», «Я», «Братья Карамазовы»